

Олена СИНЯВСЬКА

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

СПОГАДИ ОЛЕКСАНДРА СУМАРОКОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ

Abstrakt

The article analyzes the memories of Alexander Sumarokov, a graduate of the Richelieu Lyceum, written by him in 1885 and published in the newspaper Odesskiy Vestnik. It is noted that structurally the memoirs consist of 5 sections and cover three plot lines — the structure of the lyceum, the daily life of the lyceum students and the teaching staff of the educational institution.

Ювілей Рішельєвського ліцею у 2017 році викликав підвищення інтересу до історії цього навчального закладу. Виклад офіційної історії ліцею започатковано було ще в XIX ст. відомою працею Й. Михневича [4], продовжено його наступниками О. І. Маркевичем [3], А. Г. Готаловим-Готлібовим [1] та іншими.

На сучасному етапі інтерес до вивчення історії Рішельєвського ліцею зростає. Істориків, краєзнавців та й просто небайдужих цікавить все — від урядової політики щодо ліцею як навчального закладу підвищеного типу до повсякденного життя

ліцеїстів. У цьому аспекті найбільш репрезентативною базою є документальний масив джерел — як опублікованих, так і архівних. Для дослідників не менш важливими є і наративні джерела, вивчення яких значно доповнює загальну історичну картину, реконструйовану за допомогою офіційних матеріалів, та дає можливість глибше зрозуміти досліджувану епоху.

Мемуарна література як носій історичної свідомості суспільства та самосвідомості окремої людини є важливим джерелом історичного пізнання. Найбільш поширеними є так звані мемуари — «сучасні історії», що розглядаються як вид джерела особового походження, метою якого є індивідуальна фіксація суспільно значущих подій з метою передачі їх нащадкам. Очевидно, що мемуари — «сучасні історії» вже на момент написання розраховані на оприлюднення, а направленість на публікацію від самого початку створення робить їх доступними для широкого загалу та полегшує використання в якості джерела історичних і біографічних досліджень.

У 2017 році авторкою даної статті було підготовлено до друку і здійснено видання «Крізь призму пам'яті і часу: Одеський Рішельєвський ліцей у спогадах сучасників (до 200-річчя від дня заснування)» [2], в якому, починаючи практично з витоків ліцею, опубліковані спогади його випускників та викладачів.

Спогади вихованця Рішельєвського ліцею Олександра Сумарокова відносяться якраз до мемуарів — «сучасних історій» і є найбільш ґрунтовним наративним джерелом про перший період існування ліцею. Автор — яскравий представник середнього стану, потрапив до ліцею у віці 12 років і навчався в період з 1820 по 1828 рік. Провчившись два роки у початковому училищі, О. Сумароков був зарахований до Педагогічного інституту ліцею, після закінчення якого певний час у пошуках роботи перебував в самому ліцеї. Спогади були опубліковані за ініціативою самого автора у газеті «Одесский вестник» у 1885 році [6]. Він так описував свою мотивацію: «Читаючи в різних періодичних виданнях спогади про різні навчальні і виховні заклади, я подумав: невже спогади про колишній Рішельєвський ліцей, такий своєрідний виховний заклад, єдиний в своєму роді, заслуговують менше уваги, ніж розповіді про минуле якоїсь семінарії або бурси? Адже стільки чудових діячів зобов'язані ліцею своєю освітою! Цілком переконаний, що в моїх спога-

деяк знайдений багато цікавого і повчального, і я зважився, не дивлячись на свої похилі літа, через 57 років після мого перебування в ліцеї, взятися за перо і відтворити з деякими подробицями все, що було в мій час в цьому закладі» [6, 15 лист.].

Структурно спогади розділені на п'ять частин з передмовою. У вступній частині автор викладає свою мету і звертається до читачів з переднім словом, наступний текст розділений за хронологічним принципом. Звертає увагу і ретельність, з якою О. Сумароков писав спогади — докладно, «смакуючи» подробиці, але намагаючись не відволікатися від основної теми. Саме для цього текст супроводжувався коментарями, в які автор вносив свої спостереження чи спогади, що тільки побіжно стосувалися основної сюжетної лінії.

Аналіз змісту спогадів дозволяє виділити декілька паралельних сюжетних ліній, на які зробив наголос автор — структура ліцею, повсякдення ліцеїстів та педагогічний склад.

Спеціально питання щодо структури ліцею та її реформування О. Сумароков не досліджував, але, описуючи свій шлях виховання, він побіжно згадував і окремі підрозділи, з яких складався навчальний заклад. Зокрема, вже на початку спогадів він зазначав: «Мені не важко було звикати до класної дисципліни, бо я до того був два роки в початковому училищі, що існувало при ліцеї і тому був прийнятий до другого класу в число вихованців Педагогічного інституту. Треба сказати, що ліцей складався з пансіонерів своєкоштных і з вихованців Педагогічного інституту, які не перевищували числа 24 та існували на 3260 талерів, відступлених Дюком де-Рішельє» [6, 15 лист.]. За словами мемуариста, всі пансіонери і вихованці Педагогічного інституту жили в ліцеї на повному утриманні, а для міських жителів було особливе відділення — їх діти відвідували класи так званого «зовнішнього» ліцею. Всіх класів було п'ять, кількість учнів внутрішніх класів не перевищувала 120 осіб, в той час як загальна кількість вихованців зовнішніх класів сягала до 250 осіб.

Особливу увагу О. Сумароков приділив розповіді про випускників Педагогічного інституту, до кола яких він належав і сам. Після закінчення курсу наук такі вихованці залишалися в ліцеї ще шість років: у перші чотири роки мали перебувати на посадах наглядачів, а в останні два — призначатися в ад'юнкти професорів; потім могли отримувати виняткове право на за-

плати будь-якої вакантної посади в ліцеї. Такі умови дійсно були зафіксовані в першому статуті Рішельєвського ліцею, затвердженому в 1818 році [5], але, як відзначив О. Сумароков, це згодом «залишилося мертвою буквою». Справа в тому, що на момент завершення ним навчання, директором ліцею був призначений І. С. Орлай, який активно розпочав реформування навчальної частини, в результаті чого пункт про обов'язкове призначення було скасовано.

Повсякдення ліцеїстів О. Сумароков описував з особливим уваженням. На увагу заслуговує докладна розповідь про режим дня — підйом о 6 ранку, молитва, уроки, обід, відпочинок і знову уроки, з 17 години виконання домашніх завдань, вечірня молитва і о 21 годині сон [6, 20 лист.]. І так щодня, крім свіддних і святкових днів, коли ліцеїсти отримували невеличкі відхилення у вигляді прогулянок в місто (і то в супроводі наставників), зустрічей з відвідувачами та вільний час. Зрозуміло, що такий суворий режим дотримувати постійно було неможливо, тому пансіонери дисципліну часто порушували, за що отримували різні покарання — від усних зауважень до перебування в карцері. Цікаво, що в перші роки існування ліцею практикувалися тілесні покарання, які припинилися тільки у другій половині 1820-х років.

Веручи до уваги трактування повсякденності як життя в цілому, буденне, природне середовище, відзначимо, що О. Сумароков приділяв увагу і невеличким дрібницям життєвих реалій ліцеїстів. Так, він докладно розповів про одяг, який носили пансіонери, меню в будні та святкові дні, страви і напої, навіть про зміну меню у якості заохочення для тих ліцеїстів, які відзначалися своїм відмінним навчанням та зразковою поведінкою.

Найяскравіше у спогадах охарактеризовано педагогічний склад Рішельєвського ліцею, який був дуже неоднорідним. Тут зібралися разом люди різних національних і культурних традицій, яких О. Сумароков оцінював як за особливостями зовнішнього вигляду, так і за викладацькими здібностями. В спогадах знаходимо захоплення здібностями професора фізико-математичних наук А. О. Віарда, саркастичні вказівки щодо викладацького хисту І. І. Дудровича, теплі відгуки про професора риторики І. Ф. Гриневича, зауваження щодо аморальності та конфліктності архімандрита Феофіла. Дуже влучні характерис-

тики навів мемуарист і директорам ліцею. Аналізуючи їх діяльність, О. Сумароков запропонував свою періодизацію історії ліцею. Так, період директорства Ш. Д. Ніколя О. Сумароков охарактеризував як «золотий вік» Рішельєвського ліцею — час, коли цей навчальний заклад користувався зразковою репутацією. «Срібним періодом» ліцею називав О. Сумароков той недовгий час, коли посаду директора займав Ремі Жилле. А от час перебування І. А. Гейнлета на посаді директора мемуарист охрестив «мідним віком» ліцейської історії [6, 31 грудня]. Цікаво, що критерій, підібраний Сумароковим для аналізу періодизації (перебування на посаді директора того чи іншого управлінця) не знайшов продовження у подальших дослідженнях з історії ліцею, в той час як наведена ним характеристика особистих та викладацьких якостей головних персонажів першого періоду ліцейської історії набула популярності в історичній літературі.

Таким чином, спогади О. Сумарокова є цінним джерелом для вивчення історії Рішельєвського ліцею. Його спогади можна вважати класичним зразком мемуарної літератури: тут відбито багато цікавих подробиць із життя ліцейстів та їх викладачів, без яких було б неможливо відновити елементи офіційної історії та картину повсякденного життя навчального закладу.

Література

1. Готалов-Готлиб А. Г. Рিশельевский лицей — предшественник Новороссийского (Одесского) университета. Историографическое исследование. Ч. 1. (1818–1837). Одесса, 1940.
2. Крізь призму пам'яті і часу: Одеський Рішельєвський лицей у спогадах сучасників (До 200-річчя від дня заснування) / Автор-упорядник О. О. Синявська. Одеса, 2017. 300 с.
3. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки. Одесса : Экон. типогр., 1890. 734 с.
4. Михневич И. Г. Исторический обзор сорокалетия Рিশельевского лицея, с 1817 по 1857 г. / Составлен инспектором лицея Иосифом Михневичем. Одесса : в типографии Л. Нитче, 1857. 200 с.
5. Образование и устав Рিশельевского лицея в Одессе. СПб., 1818. 88 с.
6. Сумароков А. Воспоминания об Одесском Рিশельевском лицее с 1820 по 1828 г. // Одесский вестник. 1885. 15 ноября, 20 ноября, 29 ноября, 30 ноября, 19 декабря, 31 декабря.